

УДК 821.161.2-31.09:504.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-13>

**ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ
КАТАСТРОФИ У ЛІТЕРАТУРІ НОН-ФІКШН
(НА МАТЕРІАЛІ КНИГИ К. МІХАЛІЦИНОЇ
ТА С. ДВОРНИЦЬКОГО «РЕАКТОРИ НЕ ВИБУХАЮТЬ.
КОРОТКА ІСТОРІЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ»)**

**FEATURES OF CHORNOBYL DISASTER PORTRAIT
IN NON-FICTION LITERATURE (BASED ON THE MATERIAL
OF THE BOOK BY K. MIKHALITSYNA AND S. DVORNYTSKYI
«REACTORS DO NOT EXPLODE. A BRIEF HISTORY
OF THE CHORNOBYL DISASTER»)**

Гостра К.В.,*orcid.org/0000-0002-2266-492X**доктор філософії,**доцент кафедри перекладу та слов'янської філології
Криворізького державного педагогічного університету***Дудніков М.О.,***orcid.org/0000-0003-0238-5285**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри перекладу та слов'янської філології
Криворізького державного педагогічного університету*

Екологічні катастрофи змусили людство замислитися, яким чином можна уникнути страшних природних та техногенних випробувань. Саме тому література на екологічну тематику відіграє важливу роль у житті суспільства, адже кожен мешканець планети повинен знати про небезпеку, яка криється в бажанні повністю підкорити природу задля власних потреб, не враховуючи її специфічних властивостей.

У статті проаналізована екологічна тематика, актуальність якої підсилюється аргументами щодо розуміння сутності Чорнобильської катастрофи. Важливим акцентом залишається розмова про прагнення авторів книги донести правдиву інформацію нащадкам про ту небезпеку, яка на кожному кроці чатує легковажне людство, що так недбало ставиться до природи та її законів.

Тому, ми не випадково звернулися саме до літератури нон-фікшн (non-fiction), оскільки вона випромінює ефект правдивості, її сюжетні лінії базуються на реальних подіях, які цураються будь-яких фантазувань, адже результати трагедії буквально розривають свідомість, фокусуючи в собі шалену психологічну та емоційну напругу.

Проаналізовано особливості зображення Чорнобильської катастрофи у книзі К. Міхаліциної та С. Дворницького «Реактори не вибухають. Коротка історія Чорнобильської катастрофи». Ми наголошуємо, що сюжет твору подається в хронологічній послідовності, концентруючи думки, аналіз яких передбачає порівняння, зіставлення явищ, подій та фактів.

Охарактеризовано специфічні риси книги, її спрямованість на підліткову та дорослу аудиторію породжує безліч ідей: приміром, інколи складається враження, що світ неможна повністю довірити дорослим, адже вони говорять правильні речі, але припускаються відвертих помилок, які можуть стати фатальними для нашої планети. Тому скерованість книги і на підліткову аудиторію можна вважати переконливим інформативним попередженням для молодого покоління, здатного взяти відповідальність за взаємостосунки людини з природою.

Ключові слова: Чорнобиль, чорнобильська тема, чорнобильський жанр, екологічна література, нон-фікшн.

Ecological disasters have forced humanity to think about how to avoid terrible natural and man-made challenges. That is why literature on ecological topics plays an important role in the life of society, because every inhabitant of the planet must be aware of the danger that lies in the desire to completely subjugate nature for one's own needs, without taking into account its specific properties.

The article analyzes nature-oriented topics, the relevance of which is reinforced by arguments regarding the understanding of the essence of the Chernobyl disaster. An important emphasis remains the conversation about the desire of the authors of the book to convey true information to their descendants about the danger that awaits frivolous humanity at every step, which treats nature and its laws so carelessly.

Therefore, it is not by chance that we turned to non-fiction literature, since it radiates the effect of truthfulness, its storylines are based on real events that avoid any fantasy, because the results of the tragedy literally tear the consciousness, focusing in itself a strong psychological and emotional stress.

The peculiarities of the depiction of the Chernobyl disaster in the book by K. Mikhalitsyna and S. Dvornitskyi «Reactors do not explode. A brief history of the Chernobyl disaster» was analyzed. We emphasize that the plot of the work is presented in chronological order, concentrating thoughts, the analysis of which involves comparison, juxtaposition of phenomena, events and facts.

The specific features of the book are characterized, its focus on a teenage and adult audience gives rise to many ideas: for example, sometimes one gets the impression that the world cannot be fully trusted by adults, because they say the right things, but make frank mistakes that can be fatal for our planet. Therefore, the book's focus on a teenage audience can be considered a convincing informative warning for the younger generation, capable of taking responsibility for the relationship between human and nature.

Key words: Chernobyl, Chernobyl theme, Chernobyl genre, ecological literature, non-fiction.

Постановка проблеми. Під час неабиякого розвитку технологій у багатьох сферах, а будь-який розвиток супроводжується помилками, які в глобальному сенсі впливають на суспільство навіть не окремих країн, а всього світу, на планету в цілому, постає питання дослідження таких помилок, результатом яких стали катастрофи планетарного масштабу. Особливо актуальним зараз є вирішення питань екологічного плану, винесення уроків із тих страшних подій, які вже сталися і які ми не маємо права повторити. У такому контексті особливо гостро відчувається необхідність для українського суспільства донести правду про страшну аварію на Чорнобильській атомній електростанції до підростаючого покоління, до наших нащадків, які повинні навчитися на чужих помилках, а не власних, адже кожна така аварія може стати крахом для частини, якщо не для всієї планети. Саме твори, які написані у жанрі нон-фікшн знайомлять читача не з вимислом, а ситуаціями з життя. Головною особливістю літератури нон-фікшн є те, що вона заснована на реальних подіях, саме цей жанр дозволяє не просто створити книгу, а відтворити певні події на сторінках. До цього жанру вдавалися Макіянін Прохасько «Мрія про Антарктиду», Олена Паренюк та Катерина Шванова «Страшне, прекрасне та потворне в Чорнобилі. Від катастрофи до лабораторії», його ж використали автори книги «Реактори не вибухають. Коротка історія Чорнобильської катастрофи» К. Міхаліцина та С. Дворницький. Очевидним є той факт, що питань стосовно Чорнобильської катастрофи є чимало, як і питань стосовно аналізу подій, що передували та призвели до цієї катастрофи та стратегій ознайомлення з цими матеріалами непідготовленою аудиторією: пересічними громадянами, підлітками. Зараз, як ніколи до цього, на часі осмислення та аналіз подій тієї страшної квітневої ночі, адже кожен повинен розуміти та усвідомлювати небезпеку від екологічних катастроф, причиною яких є людина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після Чорнобильської катастрофи пройшло вже майже сорок років, але і дотепер ця тема залишається актуальною як для письменників, які написали свої твори на чорнобильську тему, так і для науковців, які досліджують цю тему у філологічних колах. Велика кількість книг у різних жанрах, присвячених темі Чорнобиля, засвідчує неабиякий інтерес літераторів, документалістів до Чорнобильської теми. Наприклад, свою книгу «Страшне, прекрасне та потворне в Чорнобилі. Від катастрофи до лабораторії» у жанрі нон-фікшн написали Олена Паренюк та Катерина Шванова, запропонувавши аналіз подій. Альтернативну історію розвитку подій представив у своїй книзі «Київ – 86»

Маркіян Камиш. Одним із перших в літературних колах на тему Чорнобиля заговорив Іван Драч у своїй поемі «Чорнобильська Мадонна», а стосовно Чорнобиля від вибуху до повного закриття станції у 2000 році, виклав свою точку зору Сергій Плохій у книзі «Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи», він же є автором англійської книги «Chernobyl. History of a tragedy», на сторінках якої оживають ті страшні події, але вже англійською мовою, що дозволяє привернути увагу всього світу до трагічних подій на атомній електростанції в нашій країні. Історії очевидців та учасників ліквідації зібрали у своїй книзі «Чорнобильська хроніка. Люди» Алла Багірова та Ольга Купрієнко. Поєднання художнього тексту та інтерв'ю, малюнка та слова продемонстрував Еммануель Лепаж на сторінках своєї книги про Чорнобиль «Одна весна в Чорнобилі». Темі дітей у Чорнобилі, їх трагедії присвятив свою книгу «Діти Чорнобиля» Євген Гуцало.

Чорнобильська тема активно досліджувалась науковцями. Так, М. Варданян досліджувала різні аспекти Чорнобильської теми, зокрема, Чорнобиль як топос в постмодерній літературі [1], а також Чорнобильську тему в контексті культурної пам'яті українців [2].

М. Коваленко досліджувала образ Божої Матері у рецепції І. Драча (на матеріалі Чорнобильська мадонна) [3], екологічній проблематиці збірки Є. Гуцала «Діти Чорнобиля» присвятили свій науковий доробок М. Черноусова [4].

Мета дослідження. Проаналізувати особливості репрезентації Чорнобильської катастрофи у книзі «Реактори не вибухають. Коротка історія Чорнобильської катастрофи» К. Міхаліциної та С. Дворницького, окреслити основні аспекти розкриття літератури на екологічну тематику у жанрі нон-фікшн.

Виклад основного матеріалу. Разом із розвитком науки, техніки, комп'ютерних технологій задля підвищення свого комфорту людина все більше втручається в усталений, гармонійний та самодостатній світ природи, що не може не мати наслідків, адже постійно трапляються природні катаклізми та техногенні катастрофи, причиною яких є саме людина. У цьому контексті не можна недооцінювати екологічну літературу, яка є чудовим джерелом інформації про катастрофи та наслідки ними спричинені, дидактичний потенціал такої літератури надзвичайно великий, адже вони на прикладі демонструють наслідки страшних катастроф, а, отже, привертають увагу до екологічних проблем, допомагають в їх аналізі задля недопущення цього в майбутньому, загалом, є доречним матеріалом для формування відповідального ставлення до навколишнього світу.

Твори у жанрі нон-фікшн на екологічну тематику дозволяють максимально точно відтворити події, адже ці твори засновані на реальних подіях. Саме таким є твір «Реактори не вибухають. Коротка історія Чорнобильської катастрофи», в якому зображена не просто трагедія, а історичний, географічний, соціальний фон. У цій книзі Чорнобиль – не просто атомна електростанція: *«Чорнобиль як місто, як атомна електростанція, як Зона відчуження, як трагедія і як символ. Цю книжку створено, щоб пояснити катастрофу людям, які народилися вже далеко після неї, зацікавити їх темою і спонукати до глибших пошуків. Аби «Чорнобиль» був не просто словом, за яким упізнають Україну, а усвідомленим історичним досвідом. Його тут показано в кількох вимірах: технічному, емоційному, природничому, політичному»* [5]. Стосовно ідеї створення книги, то сама авторка зазначила: *«Досі ніхто не намагався без зайвого пафосу й нагнітання розказати дітям і підліткам про події, що сталися в ніч на 26 квітня 1986 року»* [6].

Книга «Реактори не вибухають. Коротка історія Чорнобильської катастрофи» розглядає Чорнобильську трагедію з декількох ракурсів, що вибудовує в когнітивному апараті реципієнта певну наче 3D-модель цієї катастрофи з її передісторією та післямовою. Одразу ж привертає до себе увагу оформлення книги: сіро-чорний фон та яскраві елементи на загальному фоні. М. Варданян називає цю книгу постмодерною документальною книгою-малюнком [1].

Першою особливістю книги є її назва «Реактори не вибухають» і уже в наступному реченні йде мова про катастрофу. Якщо реактори не вибухають, то чому ж мова йде про катастрофу?

Це перше питання, яке, можливо, виникне у читача, який ще нічого не знає про Чорнобильську аварію. Але така побудова назви одразу ж зацікавлює читача, виникає інтерес, захочеться дізнатися, чому така назва, про що книга.

Не менше назви одразу ж привертає увагу оформлення книги. М. Варданян вказала, що гібридність графіки та візуальне прочитання книги – це друга ознака постмодерної документальної книги-малюнка [1]. Незвичне поєднання гуаші, пастелі та колажу, тут поєднання малюнка та графіки – все це занурює в атмосферу, яка панує у зоні відчуження. На обкладинці книги зображено атомну станцію в чорно-білому оформленні, від якої йде червоно-жовте сяйво, а над станцією нависає щось схоже на хмари (теж чорно-білі) і єдина постать (чорно-біла з жовтим волоссям) пересувається по одній з цих хмар. Наприклад, промовиста обкладинка, яка одразу ж налаштовує на прочитання та підсилює інтерес до змісту книги.

Після вступу, тут цей розділ названо «замість вступу», одразу розміщена карта Чорнобильської зони відчуження, в цій книзі карт декілька і вони доповнюють розповідь, вони допомагають візуалізувати та фактизувати інформацію. Наприклад, після розділу «Між Чорнобилем і Прип'яттю», в якому якраз-таки йде мова про географічне розташування станції та опис навколишніх територій розміщена карта цієї місцини. Розміщення карт повністю відповідає літературі нон-фікшн, яка оперує фактами та має на меті поінформувати. Також у книзі є карта руху радіоактивної хмари та карта об'єктів зони відчуження. Розміщення карт значно підсилює увагу читача до книги, візуальний супровід допомагає не втомитися під час читання, а це дуже важливо особливо для сучасних дітей та й візуалам набагато легше сприймати інформацію через образи, в цьому випадку цю роль грають карти. Важливо також відмітити, що автори чітко пояснюють критерії відбору місця для забудови станції, дають інформацію читачеві про те, які були альтернативи, з яких міркувань було обрано саме цю місцину. Таким чином створено географічний контекст цієї страшної катастрофи.

У структурі тексту є інформація про аварії на інших атомних електростанціях, як-от на атомній електростанції в США. Надзвичайно важливою є рубрика у жовтій рамці, де розміщено інформацію про атом, радіоактивність, типи радіоактивного розпаду, ядерні реакції, ядерну зброю, принцип дії ядерної бомби та ін.

У книзі представлено багато аспектів, які стосувалися зведення міста та атомної електростанції:

- архітектурний аспект (про особливості забудови міста Прип'ять);
- історичний аспект (про найчисельнішу етнічну групу, яка населяла місто, про гонку озброєнь, обґрунтування необхідності використання атомної енергії взагалі, про відомі персоналії міста Прип'ять, які не відносяться до аварії, але є відомими);
- топонімічний аспект, адже в перших розділах зрозуміло та доступно представлено інформацію теорії походження назви «Чорнобиль».

Полотно тексту сприяє осягненню не просто вибуху, а відчувається трагедія в багатьох її аспектах, трагедія людей, які були вимушені виїхати, трагедія місцини, яка до вибуху була приречена на процвітання і розвиток.

Після відбудови загального контексту роботи станції та життя міста і прилеглих територій автори представили чітку хронологію подій 25 та 26 квітня 1986 року: події до аварії (хто працював, хто натискав кнопки, чого чекали та ін.), під час (хто зрозумів, що трапилося, як діяли та ін.) та після (про особливості та етапи ліквідації). Автори провокують читача на роздуми і ставлять питання «Хто винен?». Це проблемне питання одразу спонукає проаналізувати все, що викладено на сторінках раніше. Змушують читача критично осмислити інформацію стосовно основних технічних причин аварії.

Як визначають самі автори, не обійшли вони і політичний аспект, який виклали у розділі «Чорнобиль і Чорноміф». Саме в цьому розділі представлена ситуація на Чорнобильській АЕС в міжнародному просторі та позиція тогочасної влади.

Осмыслити всю інформацію, подану на сторінках книги дозволяє допоміжна ігрова картка, яка містить QR-код, невеличку історичну довідку, психологічний супровід (зокрема, пояснення, що саме читач знайде у книзі), а головне для засвоєння матеріалу із книги, в цій картці є запитання до тексту, які читач може собі поставити перед прочитанням і дати відповідь після нього. Також у книжці представлений гарний список основних джерел, серед яких не лише книжки, але і сайти, статті в інтернеті та відео на платформі YouTube.

Висновки. Потужний дидактичний потенціал книги сфокусований навіть на візуальному рівні: тільки її назва та обкладинка одразу провокують певні думки та викликають різноманітні асоціації. Важливу функцію виконує графічне оформлення. Так, географічні карти створюють географічне прочитання катастрофи, прив'язують читача не просто до аварії, а розглядають місцевість як цілісну систему, таким чином ця місцевість починає говорити з читачем.

Яскраві ілюстраційні засоби, спрямовані на зацікавлення літературним матеріалом підлітків та дорослих. Важливим акцентом книги є використання колористики (представлена блокова організація матеріалу з багатьох аспектів життя: певний кольоровий фон стосується окремої теми), вона активно впливає на емоційний стан людини.

Специфічний літературний жанр нон-фікшн завжди має стосунки з реальністю, якою б жорстокою вона не була. При тому ж, автори книги К. Міхаліцина та С. Дворницький «Реактори не вибухають. Коротка історія Чорнобильської катастрофи» не занурюють підлітків одразу в саму катастрофу, а проводять своєрідну екскурсію по чорнобильським місцям. Таким чином, письменники досягають максимальної правдивості й переконливості. Саме такою є психологічна атмосфера книги. Невипадково до формування книги, збору матеріалу були залучені люди, які безпосередньо брали участь у подоланні наслідків трагедії. Так, науковий редактор книги Олексій Бреус обіймав посаду старшого інженера четвертого енергоблоку й знаходився у той злочасний день на роботі.

Коли йдеться про такий важливий життєвий симбіоз, як людина і природа, то книги подібної тематики мають, як правило, інтегрований характер, адже вони охоплюють весь спектр причинно-наслідкових зв'язків, читач, по суті, поринає в складні природні взаємовідносини, які потребують знань в певних наукових галузях: фізика, географія, біологія, соціологія, історія, культурологія тощо.

Автори книги знайшли дієві прийоми для зацікавлення серйозною тематикою підлітків та їх батьків: використання яскравих ілюстрацій, розподіл аспектів життя в рамках чорнобильської катастрофи на кольорові гами, що акцентують увагу читача на певний тематичний спектр подій.

Книга враховує вікові особливості читача, навіть коментарі розподілені на дві частини, вони адресовані різній цільовій аудиторії: підліткам і дорослим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варданян М. Reading the Chornobyl Catastrophe Within Ecofiction. *Children's Literature in Education*. 2022. 53. Pp. 1–17.
2. Варданян М. Літературна географія ілюстрованих дитячих книг (на матеріалі українських творів та перекладів XX–XXI століття). Географія і текст: літературний вимір. Колективна монографія. Харків. 2022. С. 17–40.
3. Коваленко М. Образ Божої матері у рецепції Т. Шевченка та І. Драча (на матеріалі поем поем «Марія» та «Чорнобильська мадонна»). *Літературознавчі студії*. Київ. Вип. 1. 2015. С. 235–244.
4. Черноусова М. Екологічна проблематика збірки Є. Гуцала «Діти Чорнобиля». *Українська література в просторі культури і цивілізації*. Запоріжжя. 2023. С. 140–143.
5. Міхаліцина К., Дворницький С. Реактори не вибухають. Коротка історія Чорнобильської катастрофи / ілюстрації студії «seri/graph». Київ: Портал, 2020. 136 с.
6. «Реактори не вибухають» Авторська онлайн-зустріч із Катериною Міхаліциною та Станіславом Дворницьким. 2021. URL: «Реактори не вибухають» Авторська онлайн-зустріч із Катериною Міхаліциною та Станіславом Дворницьким (kultura-poltava.gov.ua) (дата звернення: 20.10.2023).